

KÖNYVSZEMLE

Tulajdonnevek és szótárak

Szerkesztők: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2020. 243 lap

1. A tulajdonnevek és a szótárkészítés kapcsolata számos problémát vet fel. Ezekre (is) fókuszált 2017 novemberében az ELTE-n megrendezett Alkalmazott Névkutatás 2017. Nevek és szótárak konferencia. A rendezvény előadásai alkotják a 2020-ban megjelent Tulajdonnevek és szótárak című kötet gerincét, kiegészülve más tanulmányokkal. A kötet szerzői a magyar nyelvtudomány elismert kutatói, ám az elméleti munkásságukon túl mindannyian gyakorlati oldalról is jártasak a szótárkészítésben.

A kötet hat fejezetből áll, s az írások az általános kérdésektől (11–36) kiindulva először az egynyelvű (39–94), majd a többnyelvű szótárakban (95–132) megjelenő tulajdonnevekkel foglalkoznak, ezt követően a tulajdonnévszótárak főbb típusait ismertetik (133–186), kitérnek a magyar tulajdonnévanyagnak más nyelvek szótáraiban való előfordulására (187–222), végül pedig a tulajdonnevekkel összefüggő közneveket tárgyalják (223–240).

2. Az első tanulmány – egyben a teljes első fejezet – a kötet egyik szerkesztőjének, FARKAS TAMÁSNAK az írása (11–36), amely a nemzetközi és hazai lexikográfiai, illetve névtani szakirodalom referenciamunkáin keresztül világít rá arra, hogy a tulajdonnevek szótárazásának kérdése átfogó igényű, ám a hazai kutatásokban az utóbbi időkig nem részesült kellő figyelemben. A tulajdonnevek szótári leírásakor számos kérdés merül fel: például hogy lexikai egységek-e, van-e jelentésük. A tulajdonnevekre vonatkozó nyelvi információk is sokfélék (pl. eredet, kiejtés, névgyakoriság), s egy adott szótár ezeknek csupán egy részét tartalmazhatja. Ugyanez a helyzet az enciklopédikus ismeretekkel is. A szerző bemutatja, hogy milyen szempontok befolyásolják a nevek felvételét az egy- és kétnyelvű szótárakba, majd szól a névszótárak típusairól, illetve a névszótári tartalmak és a struktúra meghatározásának speciális kérdéseiről. Végül pedig felhívja a figyelmet az elektronikus és az online névszótárak előnyeire, s a lexikográfiai feldolgozásokkal kapcsolatos tudomány-szervező munka fontosságára.

3. A kötet második, Tulajdonnevek az egynyelvű szótárakban című fejezetét GERSTNER KÁROLY tanulmánya nyitja (39–52). A cikk azt tárgyalja, hogyan jelennek meg a tulajdonnevek két, egymással érintkező szótártípusban, a magyar nyelv történeti és etimológiai szótáraiban. A 19. századi ihletésű munkák (CzF., EtSz.) különféle indokokkal tulajdonneveket is fölvesznek a címszavaik közé, és etimológiát is igyekeznek adni hozzájuk. Velük ellentétben a modern(ebb) szótárak (SzT., TESz., EWUng.) – bár elismervén a tulajdonnevek fontosságát – már csak a köznévi címszók adatolásában, közvetett módon tartalmazznak neveket.

A következő tanulmány, JUHÁSZ DEZSŐ cikke (53–62) a tájszótárakban vizsgálja a tulajdonneveket, kitérve a három fő tájszótártípusra (az általános tájszótárakra, a regionális szótárakra és a tájszó-tárakra), valamint a nyelvatlaszokra. Az általános tájszótárak közül a Tsz. tartalmaz hely- és személyneveket, az MTsz.-nek a bevezetőjében ígértéktől eltérően nem készült el a tulajdonneveket is közölni szándékozó függeléke, az ÚMTsz. néhány kivételtől (pl. nyelvjárási jellegű csillagnevektől, tárgyak megnevezésétől) eltekintve szintén nem közöl tulajdonneveket, s az NMTsz. is hátrító állásponton van a tulajdonnevek kérdésében. A regionális szótárak közül CSÜRY BÁLINT Szamosháti szótára azonban gazdag tulajdonnévi anyagot tartalmaz. A CSÜRY munkáját mintának tekintő Szlavóniai (kórógyi) szótár és A moldvai magyar tájnyelv szótára kisebb számban ugyan, de szintén közöl tulajdonneveket. A tájszó-tárak a tulajdonnevek felvétele alapján háromfélék: névkizáró, névbefogadó és sajátos névbefogadó szótárak. A nyelvatlaszokban a tájszótárakkal ellentétben a helynevek jelenléte csak jelképes, ám a kicsinyítő-becéző nevek, valamint a nevek ragozása-jelezése megjelenik a térképlapokon. A szerző felhívja rá a figyelmet, hogy a tanulmány mintavételszerű szemlélését a hagyományos, manuális gyűjtéssel, illetve egy onomatodialektológiai adatbázis segítségével tovább lehetne árnyalni.

A fejezet záró tanulmányában MÁRTONFI ATTILA az első magyar helyesírási szótártól, 1906-tól kezdve 2020-ig tekinti át a köznyelvi helyesírási szótárakban a tulajdonnevek egyes típusainak, illetve példáinak a felvételét (63–91). A szerző a vizsgálathoz az AkH.¹² tulajdonnévi kategóriáit vette alapul, s azokat időrendben, a szótárak konkrét példáin keresztül mutatja be. A szótárak átnézése során kiderült, hogy az idő előrehaladtával folyamatosan bővültek, így a bennük feldolgozott tulajdonnévi anyag is nőtt. Ezzel párhuzamosan a tulajdonnévi kategóriák is számosodtak: kitüntetés- vagy díjnevek, illetve állatnevek 1913-ban jelentek meg először, márkanévek 1961-től, tárgynevek pedig 1999 óta szerepelnek a helyesírási szótárakban. A kategóriák egy részének példái kezdetben még kis kezdőbetűsek voltak, később azonban egyre nőtt a nagy kezdőbetűs, azaz a helyesírás által is tulajdonnévnek tartott elemek aránya.

4. A könyv következő, Tulajdonnevek a szótárakban című fejezetét két tanulmány alkotja: FÁBIÁN ZSUZSANNA az olasz–magyar szótárakban (95–107), SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ pedig a kulturális szótárakban (109–130) vizsgálja a tulajdonnevek kezelését. A száz oldalnál hosszabb, tizennégy általános és hat szakszótárból álló korpusz alapján az előszavakat és a szótári apparátust, valamint az *L* betűs címszavak szócikkeit átvizsgálva FÁBIÁN ZSUZSANNA azt figyelte meg, hogy a tulajdonneveknek az olasz–magyar szótárakban való megjelenése eléggé esetleges. A legtöbb tulajdonnévi címszót a nagy terjedelmű és általános kétnyelvű szótárak tartalmazzák. A kis terjedelmű szótárak ezzel szemben vagy semmilyen tulajdonnevet nem szerepeltetnek címszökeént, vagy csak helyneveket közölnek. A szakszótárak tulajdonnévanyagában az az összetett névtípus a domináns, amelynek az első eleme köznév, és csak a rendszerint *di* prepozícióval kapcsolt második eleme tulajdonnév. További tendencia, hogy a régebbi szótárakban több az archaikus változatú személynév és a klasszikus kultúrához kapcsolódó név. Időtől és szótártípustól függetlenül viszont mindegyik szótárban megtalálhatóak az (európai) országokat jelölő földrajzi nevek és a belőlük képzett mellénevek. A szerző szerint kívánatos volna, ha a kontrasztív szempontok következetesebb figyelembevételével a véletlenszerűség helyett bizonyos névtípusok (pl. utónevek, intézménynevek) szisztematikusan bekerülnének a szótárakba.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ egy speciális szótártípusnak, az enciklopédia műfajához közel álló kulturális szótáraknak a tulajdonneveit vizsgálja meg egy-egy angol, amerikai, francia, német és olasz vonatkozású szótár anyagát elemezve. Mivel a kulturális ismeretek átadásában az adott kultúra híres személyiségeinek, emblemikus helyeinek, eseményeinek, intézmény- és márkanéveinek kitüntetett szerepük van, a kulturális szótárak az egy- és kétnyelvű általános szótárakhoz képest jóval több tulajdonnevet tartalmaznak: a feldolgozott munkák *A* betű alatti címszavait vizsgálva ez az arány a szócikkek egy- és kétharmada között mozog. S bár a kulturális szótárak lemmaállományának kiválasztása és a földrajzi nevek, személynévek, egyéb névfajták bemutatása szótáranként különböző, a tulajdonnevek nyelvi közvetítésének elvei megfelelnek a fordítási hagyományoknak, azaz átvitel, behelyettesítés, szűkebb értelemben vett fordítással, modifikációval, illetve ezen eljárások keveredésével jönnek létre.

5. A könyv negyedik fejezete három tanulmány segítségével a magyar tulajdonnév-szótárak főbb típusaival ismerteti meg az olvasót. KOVÁCS ÉVA (133–144) a történeti helynévszótárak fontosabb képviselőiről ad áttekintést a 19. századi törekvésektől, gróf TELEKI JÓZSEF 1817-es felvetésétől kezdve napjaink digitális adatbázisaival bezárólag. A 19. századi előzmények közül tárgyalja KRESZNERICS FERENC, CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS, JERNEY JÁNOS, PESTY FRIGYES, valamint ORTVAY TIVADAR munkáját, és kitér az OklSz.-ra is. A 20. századi lexikográfiai kiadványok közül MELICH JÁNOS munkásságán kívül SZABÓ T. ATTILA és BÁRCZI GÉZA kezdeményezéseit emeli ki, s számba veszi a megyei és regionális földrajzinév-gyűjteményeket, valamint a helynév-etimológiai szótárak, névtárak típusát is. A szerző a helynévkincs közreadásának két tipikus műfaját különbözteti meg: a helynévtárakat, illetve a helynévszótárakat. E kétféle közlési forma a digitalizációnak köszönhetően könnyedén át is alakítható egymásba.

Hasonló szempontból, kronologikusan mutatja be a fejezet következő tanulmánya, N. FODOR JÁNOS írása (145–164) a történeti személynévszótárakat. Tudománytörténeti áttekintésében a „magyar Onomasticon” létrehozásának terveit és lépéseit JERNEY JÁNOSTól kezdve KUBINYI FERENCEN át GOMBOCZ ZOLTÁN, BAÁN KÁLMÁN és BENKŐ LORÁND tevékenységéig vázolja fel, majd ismerteti FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori, illetve SLÍZ MARIANN Anjou-kori személynévtárait. A kései őmagyar és középmagyar kor személynévtáiról, azaz KÁZMÉR MIKLÓS, FARKAS TAMÁS és F. LÁNCZ ÉVA, valamint N. FODOR JÁNOS munkáiról is alapos bemutatást olvashatunk, végül a szerző HAJDÚ MIHÁLY újmagyar kori családnévtárát és családnév-enciklopédiáját jellemzi. A tanulmány az egyes munkák kapcsán azok anyaggyűjtésének és -feldolgozásának az erényei mellett az esetleges problémákra is kitér, ezeket nem hibaként értékelve, hanem a szótárkészítés komplex, felkészültséget igénylő és időigényes feladat voltát jelezve.

A könyvesboltokban, antikváriumokban és az interneten is szép számmal található olyan keresztnévtárak, amelyek félretájékoztatják az olvasókat, ugyanis nem megbízható nyelvészeti információkat közvetítenek. Ezekkel a laikus keresztnévszótárakkal foglalkozik a kötet másik szerkesztőjének, SLÍZ MARIANN-nak a cikke (165–184). A szerző e munkákat három nagyobb csoportba sorolja: az elsőt az általános, ideológiamentes keresztnévszótárak alkotják, a másodikat az ezoterikus alapon nyugvó munkák, a harmadikba pedig a parakomparatív keresztnévszótárak tartoznak. Az egyes csoportokat először általánosságban, a külső megjelenésük, a felépítésük, a felhasznált források és szakirodalom, valamint a névanyag anyakönyvezhetősége szerint mutatja be, majd részletesen is jellemzi

őket, s a tipikus nyelvészeti, illetve módszertani hibákat számos példa segítségével tárja fel. A szerző rávilágít arra is, hogy a laikus keresztnévszótárak félretájékoztatásából szakmai és társadalmi problémák egyaránt adódhatnak. Ezek kivédése érdekében egyrészt az ismeretterjesztésre kellene nagyobb hangsúlyt fektetni, másrészt pedig érdemes volna növelni az iskolai tananyagban a nyelvtörténet arányát, valamint a névtani ismereteket is be kellene vonni az oktatásba.

6. A kötet következő fejezetének tanulmányai a szomszédos országok névszótárainak magyar elemeivel foglalkoznak. BENŐ ATTILA a legfontosabb román névszótárakat vizsgálja (187–197): a román földrajzinév-szótárak, helységnévszótárak, valamint a család- és keresztnéveket közlő lexikográfiai munkák mindegyike tartalmaz magyar vonatkozású adatokat. Ám e kötetek forráskezelése és etimologizálása nem egységes: vannak olyan szótárak, amelyek egyetlen magyar forrást sem idéznek, míg mások többre is hivatkoznak. Az etimológiai magyarázatok terén is vegyes a kép: igen széles a skála a vitatható, olykor ideologikus etimologizálásoktól, a magyar névalakok ékezetes betűinek hibás írásától kezdve a magyar névtani kutatásokkal összhangban lévő eredeztetésekig. Ennek ellenére a román névszótárak nem csupán a névtannal foglalkozók számára jelenthetnek gazdag forrásanyagot, hanem a nyelvtörténeti, a kontaktológiai és a művelődéstörténeti vizsgálatokban is fontos szerepük lehet.

BAUKO JÁNOS a magyar tulajdonneveket is tárgyaló cseh és szlovák névszótárakat elemzi a magyar tulajdonnevek magyarázatára és a felhasznált magyar szakirodalomra fókuszálva (199–207). A vizsgált keresztnév-, családnév- és helynévszótárak, illetve névszótári részeket tartalmazó publikációk megfelelően értelmezik a magyar tulajdonneveket, s általában a magyar névtani szakirodalom klasszikus munkáira hivatkoznak. Egyes névalakok azonban az adott nyelvbe való adaptáció, azaz a névcsehesítés és névszlovákosítás miatt csehes, illetve szlovákos helyesírással szerepelnek. Ugyanakkor a szláv eredetű tulajdonnevek magyarázatában a cseh és szlovák névszótáraknak fontos szerepük van.

A cseh, szlovák és román névtani vizsgálatoktól eltérően az ukrán névtudomány nem tekint vissza nagy múltra. A kárpátaljai névanyaggal például csak a terület Szovjetunióhoz való csatolása után kezdtek el foglalkozni. SEBESTYÉN ZSOLT tanulmányában az ukrán hely- és személynévszótárakat ismerteti (209–219). Mivel szervezett, kiterjedt névgyűjtések nem történtek, a magyar eredetű névanyagra vonatkozó információk is hiányosak, olykor vitathatóak. Például JANKO 1998-as és LUCSIK 2014-es helynévszótárának szócikkeiben a hivatalos ukrán történelemszemlélet nézetei és a szláv eredet ideológiai köszönek vissza, CSUCSKA 2005-ös személynévszótára pedig a magyar neveket – különösen a foglalkozásnévi, illetve a helynévi eredetű családneveket – az ukrán nyelvből magyarázza.

7. A kötet utolsó fejezete két írás erejéig a tulajdonnevekkel összefüggő köznevekkel, illetve azok szótári feldolgozásának kérdéskörével foglalkozik. A 2014-es Magyar földrajzi köznevek tárá a szótár egyik szerzője, BÁBA BARBARA mutatja be (231–240). Ez az élőnyelvi tájszótár azokat a (táj)szavakat tartalmazza, amelyeket a 20. század folyamán a beszélők a különböző helyfajták megjelölésére használtak, illetve használnak. A jelenkori földrajzi-köznevényanyag feltérképezéséhez az ÚMTsz. 1890–1960 közti forrásai még közel 80 tétellel, regionális tájszótárakkal, helynévgyűjteményekkel, szójegyzékekkel és tanulmányokkal lettek kiegészítve. A munka eredményeként a kötet csaknem 3 500 szócikke több mint 18 000 földrajzi köznévi adatot tartalmaz. A tanulmány a földrajzi köznevek meghatározásának

nehézségeit és az elhatárolás lehetséges módjait is taglalja, valamint a feldolgozás következő fázisaként egy történeti-etimológiai földrajziköznév-szótár tervét fogalmazza meg.

TAKÁCS JUDIT a közneveléssel foglalkozik írásában (231–240). Először bemutatja a jelenség egyértelmű meghatározását nehezítő tényezőket, illetve a szócsoporthoz azokat a jellegzetességeit, amelyek a szótárba szerkesztéskor problémát jelenthetnek. Ezt követően tudománytörténeti áttekintést ad azokról a kiadványokról (ezek kezdetben szóközlések és tanulmányok, később szótárak voltak), amelyek feladatuknak tekintve köznevelésűt szóanyagot is közöltek. A szerző vizsgálatai szerint a nyelvjárási szótárakban főként a keresztnévi eredetű szókincs, a szlengszótárakban pedig a család- és helynevek közszoói alakjai jelennek meg legnagyobb számban. A szótárakban megjelenő köznevelésű tulajdonnévi adatok azonban igen esetlegesek, így szükség lenne ezt a szóanyagot önálló szótárba rendezni, s egy magyar deonomasztikont létrehozni.

8. A Tulajdonnevek és szótárak kötet a nyelvészeti segédkönyv volta mellett kiválóan hasznosítható az oktatásban is. A tanulmányokban olvasható tudománytörténeti érdekességek révén a diákok betekintést nyerhetnek a nyelvészeti, különösen a lexikográfiai kutatás módszereibe, problémáiba, megoldási kísérleteibe. Az előzmények bemutatása és az elkészült szótári munkák által végigkövethetik egy-egy terület múltját, az éppen futó projektek, készülő digitális adatbázisok kapcsán megismerhetik a jelen alkotásait, a felvetődő tervek, lehetséges további kutatási irányok kapcsán pedig előretekinthetnek a jövőbe is. A kötet gazdag példaanyaga és szótári szócikkei még a laikus olvasók kedvét is meghozzák a szótárak lapozgatásához, a tanárok számára pedig kitűnő anyagként szolgálnak számos elméleti jelenség (pl. nyelvi változás, köznevelés, tájszótártípusok) és gyakorlati tudnivaló (pl. tulajdonnevek helyesírása, szótárhasználat) tanításához.

SCHIRM ANITA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4265-4147>

Szegedi Tudományegyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

ANIKÓ SZILÁGYI-KÓSA, *Bewegte Eigennamen. Namenintegration und Namentranslation im Sprachenpaar Deutsch-Ungarisch* [Mozgó tulajdonnevek. Névinegráció és névfordítás német–magyar nyelvi párban]

Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2021. 231 lap

1. SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ német nyelven megjelent munkája részletes összefoglalóját adja a tulajdonnevek nyelvi és kulturális integrációját, illetve fordítását elméleti szempontból taglaló szakirodalomnak, emellett pedig friss szemléletű áttekintést nyújt a téma alkalmazott oldaláról is empirikus vizsgálatainak köszönhetően. A könyv a szerző előszavával indul, amelyben kifejti a kutatás motivációit, valamint röviden bemutatja a mű szerkezetét (7–8). A könyv hat fejezetre oszlik, amelyek további alfejezetekre tagolódnak.